

*İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin
Mezhepleşmesi*, Bilal Aybakan,
İstanbul: İz Yayıncılık 2007, 255 sayfa

Hicri 150 yılında İslâm dünyasında Mekke, Yemen, Basra, Bağdat, Şam ve Mısır'a nispetle iki ilim merkezi daha fazla ön plana çıkmış bulunmaktaydı. Bunlar, bünyesinde barındırdığı pek çok sahâbî, tâbîi ve tebe-i tabîiden nakledilen haberlerle, İslâmî bilginin gerçek mekânı olduğuna inanılan Medine ile Abdullah b. Mes'ûd ve Hz. Ali gibi sahâbîlere dayandırılan, Alkame b. Kays ve İbrâhim en-Nehâî gibi tabiilerce geliştirilen ve neticede İmam A'zam Ebû Hanîfe ile zirveye ulaştırılan bilgi birikimini elinde tutan Kûfe'dir. Bu iki şehirde her ikisi de köklü bir gelenekten gelen, teşekkül süreci yaşayan ve karşılıklı etkileşim içinde olmalarına rağmen birbiriyle mücadele eden iki farklı ekolden bahsedilebilir: Mâlikîler ve Hanefîler. İslâm dünyasının pek çok yerinde olduğu gibi bu iki beldede, kendilerini tamamen ahbarın rivayetine adanmış hadisçiler ile itikadî meseleleri tartışmaya eğilimli kelimciler de vardı. Bu ilmi atmosfer içinde doğan İmam Şâfiî, hadisçilerden aldığı derslerle başladığı ilim hayatına, İmam Mâlik'e talebelikle devam etmiş; hayatının sonlarına doğru Kûfe fakihlerinin Medine fikhına yönelttiği eleştirilerden etkilenerek, Medinelilerin amelini temel düstur kabul eden eski üstadı Mâlik'e ve ahbara yeterince sarılmayarak keyfi görüş açıklamakla suçladığı Kûfelilere reddiyeler kaleme almış; eserleriyle hadisçilere belirli bir usul kazandırmıştır.

Şâfiî'nin İslâm hukukuna etkisi, özellikle son yarım yüzyılda doğu ve batıda birçok ilim adamının araştırma konusu olmuştur. Ona yönelik bu ilgi son zamanlarda oldukça artmıştır. Şâfiî'yle ilgili ardi ardına yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmakta; pek çok kitap ve makale yayınlanmaktadır. Erken dönem İslâm hukuk biliminin gelişimiyle yakından ilgilenen Bilal Aybakan'ın *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi* adlı çalışmasında da bir yandan Şâfiî'nin hayatı, düşünce yapısı ve geçirdiği fikrî dönüşüm anlatılırken, diğer yandan Şâfiîliğin teşekkül süreci ve önemli simaları tanıtılmaktadır.

Eser, önsöz, giriş, beş bölüm, sonuç, bibliyografya ve indeksten müteşekkildir. Giriş'te (s. 15-17) Emevî iktidarı ile sahabe kuşağının İslâm toplumunun

düşünce yapısına etkisinin giderek azaldığı, geçmişin mirasını devralıp bunu teorik bir temele oturtmaya çalışan tabiilerin etkinliğinin arttığı, İslâm dünyasındaki pek çok ilim merkezi içinden geleneğe daha fazla ağırlık veren Hicaz ile akla daha fazla insiyatif tanıyan Irak'ın ön plana çıktığı ifade edilmiştir. Şifâhî kültürün yaygın olduğu Emevîler dönemini takip eden zaman diliminde Abbâsîlerle birlikte yazılı kültürün hâkim olduğu, bu süreçte i'tizalin devlet ideolojisi haline geldiği, mihne olaylarının da etkisiyle toplum nezdinde ehl-i rey'in (Mu'tezile ve Hanefiler) güç kaybettiği, hadisçilerin itibarının ise yükseldiği belirtilmiştir. Abbâsîlerin ilk yüzyılında bir yandan hadisler kaydedilirken, diğer taraftan fıkıh çevrelerinde mezhepleşme olgusunun yaşandığı ve bu mezheplerin toplum nezdinde meşruiyet kazanmak için hadislere riayet ettiklerini ispata çalıştıkları vurgulanmıştır.

Birinci bölümde (s. 21-51) Şâfiî'nin hayatını ele alan menâkıb, tabakât ve diğer ricâl ilmi literatüründen istifade edilerek Şâfiî'nin biyografisi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Özellikle ilmi hayatı ile rihleleri konusunda nakledilen çelişik rivayetler arasında tercihler yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre yazar Şâfiî'nin hayatını özetle şöyle sunmuştur: Şâfiî, tercih edilen rivayete göre Gazze'de doğmuş ve iki yaşında iken Mekke'ye gitmiş; bir süre Hüzeyl kabilesi içinde, daha sonra da on yaşına kadar Yemen'de yaşamış, ardından Mekke'ye dönmüştür. Burada hayatı için dönüm noktası olan Müslim b. Hâlid ez-Zenci ile tanışmıştır. Ayrıca İbn Uyeyne'den de dersler almış; Mâlik'in *Muvatta'*ını ezberlemiştir. Farklı nakiller olmakla birlikte yirmi yaşından evvel Medine'ye Mâlik'ten ders almaya gitmiş, onun vefatı civarında tekrar Mekke'ye dönmüştür. 179-184 yılları arasında Yemen'de resmi görev almış, bu süreçte Mekke'yle bağlantısını koparmamış, zaman zaman buraya gelip, hocalarını ziyaret etmiştir. 184 yılında Necran'da iken iktidara karşı faaliyetler içinde olduğu ithamıyla tutuklanmış ve Rakka'ya getirilmiştir. Arkadaşları öldürülmüş, kendisi göz hapsiyle cezalandırılmıştır. Bu sırada Şeybânî ile tanışmış; Bağdat'ta onun derslerine devam etmiş, eserlerinden istifade etmiş ve bunlara karşı *el-Bağdâdi* ve *el-Hüccce* adlı eserlerini telif etmiştir. Şeybânî ile zaman zaman münazaralara giren Şâfiî, onun vefatından (hicri 189) önce Mekke'ye dönmüştür. Burada Bağdat'tan getirdiği eserleri incelemiş ve ders vermiştir. 195 yılında tekrar Bağdat'a gitmiş, iki yıl kaldıktan sonra Mekke'ye dönmüştür. 198 yılında yeniden Bağdat'a yolculuk yapan Şâfiî, 199'da Mısır'a gitmiştir. Bağdat'ta iken eski mezhebinin teorik altyapısını içeren *er-Risâle*'yi yazmıştır. Mısır'da eski görüşlerini gözden geçirip bugün elimizde bulunan eserlerini telif etmiş; *er-Risâle*'yi yeniden oluşturmuştur. Bu arada eski üstadı Mâlik'i eleştirmesi sebebiyle Mısırlı Mâlikîlerin tepkisini çekmiştir. 204 yılında vefat etmiştir. Yazar bu bölümde Şâfiî'yi inceleyen 49 monografinin bir listesini de vermiştir (s. 47-51).

"Düşünce Yapısı ve Usul Anlayışı" başlığını taşıyan ikinci bölümde (s. 55-90) Şâfiî'nin düşünce yapısının özü, vahye tam teslimiyet göstermek, Sünnet'i

vahyin ayrılmaz parçası olarak benimsemek ve nasları şahsi reylerle değil, Arap dilinin gerektirdiği şekilde anlamak olarak tavsif edilmiştir. Yorum anlayışına hakim unsurlar, dil, bağlam ve mantık olarak üç başlıkta incelenmiştir. Dillerin en zengini olan ve Kur'an'ın kendisiyle indirildiği Arapça'yı bilmek ilk esastır. Şâfiî yıllar yılı Arap boyları arasında kaldığı için nasların bağlamı konusunda da eşsiz bir bilgi birikimine sahiptir. En güçlü yönü ise verileri mantıki bir tutarlılık içinde maharetle kullanmasıdır (s. 62). Yazara göre Şâfiî'nin temel amacı nasları doğru yorumlamak ve keyfi yorumlara set çekmektir (s. 63). Bu itibarla Şâfiî, hadisçilerden aldığı malzemeyi işlemiş ve onlara bu verilerin nasıl kullanılacağını öğretmiştir. Şâfiî, kelimayı riskli bir alan olarak görmüş, özellikle Mu'tezile'nin kelimayı rahatsızlık duymuştur. Kulun vazifesini Allah'ın rızasını celbedecek amelleri işlemek olarak vazedip, kelimayı metoduyla Allah hakkında konuşmayı haddi aşma olarak algılamıştır (s. 66).

Bu bölümde Şâfiî'nin teorik fıkıh düşüncesinin kısa bir tasviri yapılmıştır. Yazarın tespitlerine göre Şâfiî, dini bilginin, Kitap ve Sünnet'te yer alan haber, icma ve kıyas ile elde edileceği kanaatindeydi. Bir başka yerde ise asıl kaynakları Kur'an, Sünnet, sahâbî kavli ve icma olarak belirlemiş; bunlara kıyas yoluyla neticeye varılabildiğini de kabul etmiştir. Resûlullah vahiy aldıktan sonra sıradan bir beşer olmaktan çıkmıştır. Yazarın ifadesiyle "Resûlullah'ın sünneti, Şâfiî'nin düşüncesinin mihrini teşkil eder" (s. 77). O, Kur'an'ın tahrifinin önündeki en büyük engeldir. Şâfiî'nin ana mücadelesi haber-i vahidleri reddedenlere karşıdır. Çelişkili oldukları ya da amel-i ehl-i Medine'ye uymadıkları ileri sürülerek hadislerin reddedilmesini eleştirmiştir. İcma konusunda ise yazar, Şâfiî'nin, fukahanın icmaha dayalı icmasını fiilen mümkün görmediğini; icmanın ancak dinin temel konularında ve bütün müslümanları kapsayacak tarzda olabileceğini savunduğunu ifade etmiştir. Şâfiî, icmaha dayalı kıyası özdeşleştirmiştir. Medinelilerin icması ile istihsanı reddeden Şâfiî, yazarın tespitine göre sahâbî kavlini ise merfû hadis yoksa önemsememiştir.

"Fıkıh Düşüncesi" başlığı altındaki üçüncü bölümde (s. 93-148) öncelikle Şâfiî'nin mezheb-i kadîmi incelenmiş ve onun (1) ehli-i hadisle olduğu 179-184 arası; (2) Irak fıkıh birikimiyle tanıştığı 184-195 arası ve (3) kadîm görüşüne son şeklini verip Irak fıkıhıyla hesaplaştığı 195-199 arası şeklinde üç evreye ayrıldığını belirtilmiştir. Bunları takiben Şâfiî, Mısır'da eski mezhebinden kopup, mezheb-i cedîdini oluşturmuştur. Bu bölüm içerisinde Şâfiî'nin yeni görüşlerini içeren eserlerle bunlara yapılan eleştirilere de değinilmiş; söz konusu dönemde Şâfiî'ninkiler dâhil telif edilmiş pek çok eser, kaynaklardan tespit edilerek aktarılıp, tanıtılmıştır (s. 112-148).

Dördüncü bölümde (s. 151-198) Şâfiî'nin fıkıh düşüncesinin mezhepleşmesi ele alınmış; bu düşüncenin hadis bilginleri tarafından yayıldığı ifade edilmiştir. Talebeleri kavli-i kadîm dönemi (Za'ferânî, Kerâbisî, Ebû Sevr, Ahmed b. Hanbel) ve kavli-i cedîd dönemi (Büveytî, Müzenî, Rebî' b. Süleymân,

Humeydî, Harmele b. Yahya, Muhammed b. Abdilhakem, Rebî' el-Cîzî ve Sade'fi) diye ikiye ayrılmış, haklarında özlü bilgiler verilmiştir. Bu arada mezhebin Büveytî, İbn Süreyc veya Müzenî ile başlatılması gerektiği iddiaları tartışılmış ve mezhepleşmenin bir süreç içinde başladığı görüşü savunulmuştur (s. 161-162). Bunların ardından mezhepleşmeye sonraki kuşağın katkısı ele alınmış; Enmatî, Mervezî ve İbn Süreyc tanıtılmıştır. İbn Süreyc'in mezhepleşmeye katkısı ayrıca incelenmiştir. Bu bölümde mezhebin, fakihlerin tedris faaliyetleriyle ya da bu fakihlerin aynı zamanda idari görev almaları sebebiyle yayıldığı şeklindeki iki teze atıf yapılmıştır. Mezhebin Irak'ta geliştiği, daha sonra Horasan'da ikinci bir merkez oluştuğu ifade edilmiştir. Zamanla bu iki merkezin mezhep aktarımında farklılıkların oluştuğu; Ebû Ali es-Sincî, Cüveynî, Rafî'î ve Nevevî'nin bu iki çizgiyi birleştirmeye çalıştığı belirtilmiştir.

Beşinci ve son bölümde (s. 201-240) ise icmaha mertebeleri ve fetva usulü, mezhep ıstılahları, öne çıkan Şâfiî literatürü ve belli başlı Şâfiî fakihler hakkında bilgiler sunulmuştur. Burada tanıtılan fakihler arasında Sayrafî, Kaffâl eş-Şaşı, Ebû Zeyd el-Mervezî, İbn Fûrek, Ebû Ali es-Sincî, Ebu't-Tayyib et-Taberî, Mâverdî, Şîrâzî, Cüveynî, Gazzalî, Beğavî, İbnü's-Salâh ve Nevevî vardır.

Netice itibarıyla son yıllarda yoğun bir ilgiyle araştırma konusu yapılan Şâfiî ve mezhebi hakkında bu eser, menakıb ve tabakat kitaplarındaki kısmen çelişkili rivayetleri de tartışarak Şâfiî'nin biyografisini inşa çalışması, Şâfiî'nin usul ve fıkıh düşüncesini özü itibarıyla sunması, mezhep literatürü ve fukahasını tanıtması, mezhebin teşekkül ve gelişimini incelemesi açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte Şâfiî'nin, sünneti, merfû hadis zahiri anlamına tahsis edip, rey ve istihsanı reddetmesinin İslâm hukukuna menfi etkisi olup olmadığı konusunda değerlendirmeye girilmemiştir. Ayrıca Şâfiî'nin eserlerinden bahsedilirken *er-Red 'ala Muhammed b. Hasan* adlı Risâlenin Şeybanî'nin *el-Hüccetü's-saniyye*'sinden seçilen bazı örneklerle yapılan itirazlardan oluştuğu kaydedilmektedir (s. 133). Hâlbuki Şâfiî, *el-Hüccetü's-saniyye*'nin tamamından seçki yapmış değil, sadece eserin sonundaki diyetler bölümüne reddiye yazmıştır. Yine *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leyla*'nın Ebû Yûsuf'un aynı adlı eserinden seçilen örneklerle verilen cevaplardan oluştuğu bilgisi verilmektedir (s. 134). Doğrusu Şâfiî, Ebû Yûsuf'un Risâlesinin tamamını ele alıp eleştirmiştir. *İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî* Risâlesi tanıtılırken verilen örneklerde (s. 141-144) ise müellif, Şâfiî tarafından eleştirilen muhatabın Mâlik olduğunu ifade etmektedir. Gerçekte ise bu örneklerde Şâfiî'nin eleştirdiği kişiler Mâlik ve taraftarları olmayıp Iraklılardır.

İshak Emin AKTEPE

Türkiye Finans Katılım Bankası